

УДК 343.301

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.21>

ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ

Карман Василь Васильович,
здобувач
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

У статті з'ясовано, що у період із 2009 по 2018 р. за наругу над державними символами України було засуджено 31 особу. З них 22 особи було засуджено до покарання у вигляді штрафу та п'ять – у вигляді арешту. Ще чотири особи було засуджено, але звільнено від покарання (три – з випробуванням, один – унаслідок акта амністії). З наведеного випливає, що на практиці суб'єкти злочину у вигляді наруги над державними символами України засуджуються лише до двох видів покарань: штрафу та арешту. Таким чином, суди, ймовірно, вважають, що покарання у вигляді позбавлення волі занадто жорстке, з огляду на ступінь суспільної небезпечності. Викладені дані в черговий раз свідчать про доцільність зниження максимального строку позбавлення волі за вчинення наруги над державними символами до одного року (за прикладом сусідньої Республіки Польща). Існуюче ж сьогодні покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років пропонуємо передбачити виключно для кваліфікованого складу злочину, наприклад у разі вчинення наруги над державними символами службовою особою (деякі зарубіжні країни вибрали схожий шлях). Окрім того, як наголошувалося вище, цікавим виглядає запозичення досвіду зарубіжних країн у частині передбачення покарань у вигляді громадських та виправних робіт за наругу над державними символами. Нагадаємо, відповідно до ст. 51 КК України, ці покарання за тяжкістю займають місце між штрафом та арештом, тому в ситуаціях, коли призначення суб'єкту кримінального правопорушення у вигляді наруги над державними символами України штрафу виглядає занадто м'яким покаранням, а арешту – досить жорстким, суди матимуть чудову альтернативу у вигляді засудження такої особи до громадських чи виправних робіт. Зроблено висновок, що здебільшого норми законів про кримінальну відповідальність зарубіжних країн у сфері кримінально-правового забезпечення охорони державної символіки схожі на ст. 338 КК України, а відмінності, як правило, є незначними та зумовлені певними особливостями тієї чи іншої держави (історичні традиції, форма державного устрою тощо). Утім, цікавим виглядає досвід окремих країн щодо впровадження до санкцій статей, які передбачають кримінальну відповідальність за наругу над державними символами покарань у вигляді виправних та громадських робіт; запровадження однакових санкцій за наругу над державними символами відповідної країни та символами зарубіжних країн; встановлення як кваліфікуючої ознаки вчинення наруги над державними символами посадовою особою, передбачення кримінальної відповідальності за публічне приниження держави.

Ключові слова: право, закон, злочин, авторитет держави, державні символи, наруга, підстави криміналізації.

**THE EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES IN CRIMINAL AND LEGAL
COVERAGE OF NATIONAL SYMBOLS PROTECTION**

Karman Vasyly Vasylovych,
External PhD Student
(Scientific Institute of Public
and Space Law, Kyiv, Ukraine)

The article found that in the period from 2009 to 2018, 31 persons were convicted of insulting Ukrainian national symbols. Of these, 22 were sentenced to a fine and 5 to arrest. Another 4 were convicted but released from punishment (3 with probation, 1 with amnesty). From the above it follows that in practice, the subjects of crime in the form of abuse of state symbols of Ukraine are sentenced to only two types of punishment: fine and arrest. Thus, the courts are likely to consider that imprisonment is too harsh, given the degree of public danger. The presented data once again testify to the expediency of reducing the maximum term of imprisonment for committing abuse of state symbols to 1 year (following the example of the neighboring Republic of Poland). The current sentence of imprisonment for a term up to three years is proposed to be provided exclusively for a qualified crime, for example, in the case of an offense against state symbols by an official (some foreign countries have chosen a similar path). In addition, as noted above, it is interesting to borrow foreign countries' experience in terms of punishment in the form of public and correctional work for abuse of state symbols. Recall, in accordance with Art. 51 of the Criminal Code of Ukraine, these punishments by gravity take place between a fine and an arrest, so in situations where the appointment of a criminal offense in the form of an offense against the state symbols of Ukraine is a fine sentence and the arrest is rather harsh, the courts will have excellent an alternative to sentencing such a person to public or correctional labor. It is concluded that in most cases, the rules of the laws on criminal liability of foreign countries in the field of criminal protection of state symbols are similar to Art. 338 of the Criminal Code of Ukraine, and the differences are usually minor and due to certain features of a particular state (historical traditions, form of government, etc.). However, the experience of some countries in introducing sanctions to articles punishing criminal offenses against state symbols of punishment in the form of corrective and public works seems interesting; imposition of the same sanctions for violation of national symbols of the respective country and symbols of foreign countries; establishment as a qualifying sign of an offense against state symbols by an official, foreseeing criminal liability for public humiliation of the state.

Key words: right, law, crime, authority of the state, state symbols, abuse, grounds for criminalization.

Постановка проблеми. Дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правового забезпечення державної символіки дасть змогу не тільки порівняти кримінальні норми інших держав із вітчизняними, а й виявити здобутки іноземного законодавства, які доречно інтегрувати у ст. 338 КК України та, навпаки, віднайти помилки, які були допущені в законах про кримінальну відповідальність окремих країн, для їх подальшого врахування під час можливого редагування ч. 1 ст. 338 КК України.

Аналіз норм КК європейських країн набуває особливого значення, адже дає змогу співставити масштаб змін, що відбулися у цих державах у питанні регулювання кримінальної відповідальності за посягання на державні символи у контексті гармонізації національного та європейського законодавства. Це й є **метою статті**.

Виклад основного змісту. У параграфі «110 e» КК Королівства Данія задекларовано: «Кожна особа, яка відкрито ображає іноземну націю, іноземну державу,

її прапор або будь-який інший державний символ, або прапор Організації Об'єднаних Націй, або Ради Європи, карається штрафом або позбавленням волі на строк до двох років» [1].

Із наведеного випливає, що норма закріплює кримінальну відповідальність виключно за посягання на символи іноземних держав та міжнародних організацій, тоді як подібні дії, спрямовані на символи Королівства Данія, не кваліфікуються як злочини.

На нашу думку, даний підхід, особливо враховуючи внутрішню та зовнішню обстановку, що склалася навколо України, є неприйнятним для нашої держави.

У параграфі 248 КК Князівства Ліхтенштейн «Образа держави та її символів» передбачено:

«1) Особа, яка публічно ображає або проявляє ненависть до Князівства Ліхтенштейн, карається позбавленням волі на строк до одного року або штрафом у розмірі до 720 щоденних ставок.

2) Особа, яка вчинила діяння, передбачене ч. 1, шляхом публічної наруги над національним прапором або над установленим владою Ліхтенштейну гербом, або державним гімном, карається тюремним ув'язненням на строк до шести місяців або грошовим штрафом до 360 щоденних ставок» [2].

На підставі наведеного можна зробити висновок про те, що у цій європейській країні посягання на державні символи розглядається як кваліфікований склад злочину у вигляді образи держави. Думається, таке рішення є доволі слушним, адже, посягаючи на атрибути держави, особа в будь-якому разі проявляє зневагу до держави, а ступінь суспільної небезпеки такого злочину набагато вищий, аніж у разі вчинення діяння, передбаченого в ч. 1 цієї статті.

У Республіці Північна Македонія особа, яка посягає на державні символи, також притягується до кримінальної відповідальності. У ст. 178 КК цієї держави задекларовано: «Той, хто умисно ображає або висміює Республіку Македонію, її прапор, герб або гімн, карається грошовим штрафом» [3].

Незрозумілою виглядає доцільність використання терміна «висміює», який поглинається в даному разі більш широким – «образа».

Також слід відзначити той факт, що санкція даної норми передбачає єдине доволі м'яке, покарання – штраф. Запозичення досвіду Республіки Північна Македонія в даному питанні також виглядає неприйнятним, адже в багатьох найбільш суспільно небезпечних випадках таке покарання може перетворитися на банальний відкуп.

У ч. 1 параграфу «90а» КК Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) «Образа держави та її символів» зазначається:

«(1) Хто публічно, на зібранні або шляхом розповсюдження писемних матеріалів:

1. Завдає образи Федеративній Республіці Німеччина або одній з її Земель або їх конституційному ладу або зловмисно паплюжить або

2. Ображає кольори, прапор, герб або гімн Федеративної Республіки Німеччина, або однієї з її Земель, карається позбавленням волі на строк до трьох років або грошовим штрафом» [4].

На відміну від параграфу 248 КК Князівства Ліхтенштейн у ФРН образа державних символів розглядається не як кваліфікований склад злочину у вигляді образи держави, а як близький за ступенем суспільної небезпеки самостійний склад злочину. Як наслідок, за образу держави та образу державних символів передбачено однакові альтернативні покарання: позбавлення волі на строк до трьох років або грошовий штраф.

Зауважимо, що санкція вказаної норми доволі схожа на санкцію ст. 338 КК України (навіть строк максимального покарання у вигляді позбавлення волі однаковий).

Також слід відзначити той факт, що ця норма встановлює кримінальну відповідальність за посягання не тільки на загальнодержавні символи, а й на символи Земель. Під Землями в даному разі розуміються політико-адміністративні території. Нагадаємо, подібна норма щодо закріплення кримінальної відповідальності за посягання на символи Автономної Республіки Каракалпакстан передбачена в КК Республіки Казахстан. У випадку ж ФРН таке положення зумовлено формою державного устрою цієї країни (федерація).

У ч. 2 параграфа «90а» КК ФРН проголошено:

«(2) Так само карається той, хто знищує, знімає, пошкоджує або паплюжить публічно виставлений прапор Федеративної Республіки Німеччина або однієї з її Земель, або герб Федеративної Республіки Німеччина, або однієї з її Земель, що публічно закріплені державним органом влади, або вчиняє дії, що є образливими по відношенню до цих символів.

Замах карається» [4].

У низці викладених вище норм КК зарубіжних країн по-різному врегульовано питання встановлення кримінальної відповідальності за наругу над державними символами: в одних країнах обов'язковою ознакою складів таких злочинів є публічний характер дій, в інших – для визнання посягання на атрибути держави злочином достатньо встановити лише сам факт наруги. Позиція ж законодавця ФРН є дещо унікальною, адже у цій країні сам факт посягання на державні символи є злочином, а публічний характер таких дій виступає як обтяжуюча ознака даного злочину та кваліфікується за ч. 2 цієї норми.

Без сумніву, досвід ФРН у цьому питанні виглядає доволі цікавим, а вказаний вище підхід – цілком справедливим та зваженим.

У ч. 3 параграфа «90а» КК ФРН вказано:

«(3) Покарання полягає у позбавленні волі на строк до п'яти років або грошовому штрафі, якщо злочинець своїм діянням умисно виступає проти цілісності Федеративної Республіки Німеччина або проти її конституційних основ» [4].

Безперечно, такі діяння несуть підвищену суспільну небезпеку, тому закріплене за них покарання є обґрунтовано суворим.

Кримінальна відповідальність за наругу над державними символами передбачена і в КК Республіки Польща. Ст. 137 глави XVII «Злочини проти Республіки Польща» Особливої частини вказаного нормативно-правового акта закріплює:

«§ 1. Будь-хто, хто публічно ображає, знищує, пошкоджує або зриває герб, прапор або інший державний символ, повинен бути підданий штрафу, покаранню у вигляді обмеження або позбавлення волі на строк до одного року.

§ 2. Таке ж покарання застосовується до будь-кого, хто на території Республіки Польща принижує, пошкоджує або зриває герб, прапор або інший символ іноземної держави, виставлений публічно її представником або за наказом польського органу влади» [5].

Диспозиції ч. 1 та ч. 2 ст. 137 КК Республіки Польща майже ідентичні зі ст. 338 КК України, однак санкції цих норм суттєво різняться: по-перше, у КК сусідньої країни злочини, передбачені в кожній із частин, уважаються однаковими за ступенем суспільної небезпеки, тому за них передбачені єдині санкції (як і в КК Республіки Молдова), а по-друге, за ці злочини передбачені більш м'які покарання.

Інтеграція в КК України першої відмінності є доволі актуальною (закріплення однакової санкції для ч. 1 та ч. 2 ст. 338 КК України). Що ж стосується другої (пом'якшення покарань), можливо, цікавим було б запозичити досвід Республіки Польща в ч. 1 ст. 338 КК України та знизити строківість максимального покарання у вигляді

позбавлення волі на строк до одного року, а покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років (яке наявне в чинній редакції ч. 1 ст. 338 КК України) передбачити виключно в разі наявності обтяжуючих обставин (наприклад, як зазначалося вище, у разі вчинення наруги над державними символами службовою особою) у ч. 2 ст. 338 КК України.

Цікавим убачається рішення законодавця Сербії виокремити в КК цієї держави окремий розділ «Завдання шкоди репутації Сербії», що складається зі ст. ст. 173, 174. У ст. 174 задекларовано:

«Хто публічно ображає Сербію, її прапор, герб або гімн, карається штрафом або позбавленням волі на строк до трьох місяців».

На нашу думку, максимальне покарання, передбачене у санкції цієї статті, є занадто м'яким. В окремих випадках учинення (особливо за наявності обтяжуючих обставин) таке покарання є недостатнім.

Зауважимо, що ст. 174, яка також входить до складу вказаного розділу, передбачає кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди репутації Сербії через певні види дискримінації [6].

Виділення цих двох злочинів в окрему групу виглядає доволі цікавим рішенням, адже обидва суспільно небезпечних діяння завдають шкоди авторитету та іміджу держави.

Стаття 364 КК Словаччини має назву «Хуліганство». Ч. 1 цієї статті передбачає:

«(1) Будь-яка особа, яка дією або в усній формі вчиняє грубу непристойність або порушує порядок у громадському місці або місці, доступному для громадськості, зокрема

а) вчиняючи напад на іншу особу,

б) здійснюючи наругу над державним символом,

в) здійснюючи наругу над історичним або культурним пам'ятником,

г) суттєво заважаючи зібранню громадян або проведенню спортивних чи культурних заходів або

д) викликаючи громадське незадоволення шляхом вчинення полового акту, ексгібіціонізму або іншої патологічної сексуальної практики, карається позбавленням волі на строк до трьох років» [7].

Із наведеного випливає, що законодавець Словаччини не виокремлює посягання на державні символи як окремий склад злочину. Натомість указане діяння є ознакою іншого злочину – хуліганства.

Думається, враховуючи досвід низки вказаних вище іноземних країн у питанні регулювання кримінальної відповідальності за наругу над державними символами, таке рішення сусідньої країни є досить специфічним та дискусійним. Дійсно, діяння у вигляді хуліганства та посягання на атрибути держави досить часто мають низку спільних ознак, проте все ж таки між ними також існує низка відмінностей, через які вони мають бути закріплені в КК як різні злочини.

Ч. 2 ст. 363 КК Словаччини закріплює:

(2) Злочинець підлягає покаранню у вигляді тюремного ув'язнення на строк від шести місяців до трьох років, якщо він учиняє злочин, передбачений у ч. 1:

а) діючи з особливих мотивів;

б) діючи більш небезпечним способом;

в) діючи в присутності групи осіб, яким не виповнилося 18 років [7].

За задумом ч. 2 передбачає кваліфікований склад злочину, однак у такому разі не зовсім логічним виглядає однакове з ч. 1 максимальне покарання. Напевно, більш доречним було б передбачити суворіше покарання за вчинення цього суспільно небезпечного діяння.

Кримінальна відповідальність за посягання на атрибути держави існує і в Турецькій Республіці. У ч. 1 ст. 300 глави третьої «Злочини проти суверенітету держави та репутації державних органів», що має назву «Приниження символів державного суверенітету», передбачено:

«(1) Особа, яка розриває, спалює або іншим чином принижує турецький прапор, засуджується до позбавлення волі на строк від одного до трьох років. Це положення застосовується відносно будь-якого знаку, що має білий півмісяць та зірку на червоному фоні, як це закріплено у Конституції, що використовується як символ суверенітету Держави Турецька Республіка» [8].

Названа норма суттєво відрізняється від розглянутих до цього, тому що предметом злочину в даному разі є не тільки звичні державні символи, а знаки, на яких зображено схожі державні атрибути. Можливо, таке рішення є актуальним, ураховуючи особливості прапору цієї республіки (не тільки кольори, а й символи у вигляді півмісяця та зірки). З огляду на цей факт, стає зрозумілим, що особа, яка вчиняє злочин у вигляді наруги над державними символами, не могла вчинити свої дії випадково, без наміру образити державні атрибути.

Звісно, з огляду на особливості державних символів України, зокрема прапора, передбачення подібних положень у ст. 338 КК України є недоцільним, адже поєднання блакитного та жовтого кольорів досить часто зустрічається в повсякденному житті не в контексті символу України – Державного Прапора, тому в низці випадків посягання на речі або знаки, що мають ці кольори, не становить складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 338 КК України (наприклад, особа під час спортивних змагань у пилу боротьби зриває на собі спортивну екіпіровку, що має такі ж самі кольори). Крім того, не можуть бути визнані предметом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 338 КК України, декоративні зображення державних символів України, оскільки вони не мають офіційного характеру.

У ч. 2 КК Республіки Туреччина задекларовано:

«(2) Особа, що публічно принижує державний гімн, має бути засуджена до покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до двох років» [8].

Із викладеного можна зробити висновок, що в Республіці Туреччина посягання на державний прапор вважається більш тяжким злочином, ніж посягання на державний гімн, адже за перший злочин передбачене більш тяжке покарання. Нагадаємо, схожий пріоритет існує в КК Латвійської Республіки.

Уважаємо, оскільки кожен із цих символів є державним, а отже, уособлює країну, наведений дисбаланс виглядає не зовсім коректним, через це більш слушним виглядає поширений у більшості країн (у тому числі в Україні) підхід, за яким кожен офіційний атрибут є рівноцінним.

«(3) Якщо злочин, передбачений цією статтею, вчинений громадянином Туреччини в іноземній державі, штраф має бути збільшений на одну третину» [8].

Можливо, рішення передбачити вказану норму зумовлене тим, що за таких обставин авторитету державі потенційно може бути завдано більшої шкоди, адже такі дії за кордоном можуть викликати антитурецькі протести в іноземній державі.

У ст. 349 глави «Злочини проти репутації Республіки Хорватія» КК Республіки Хорватія зазначено:

«Той, хто публічно ображає або принижує Республіку Хорватію, її прапор, герб або національний гімн, карається позбавленням волі на строк до одного року» [9].

Слід відзначити той факт, що, крім посягання на державні символи, зазначена вище норма передбачає також кримінальну відповідальність за образу самої країни. У цілому таке рішення виглядає доречним, оскільки, по суті, окреслене діяння несе

такий же ступінь суспільної небезпеки, як і «класична» наруга над державними символами. Через це, ймовірно, цікавим було б спроектувати вказане положення в ч. 1 ст. 338 КК України, проте дане питання вимагає додаткових досліджень.

Схожим є зміст ст. 198 глави «Злочини проти репутації Чорногорії» КК Чорногорії:

«Публічна образа Чорногорії, публічна наруга над її прапором, гербом або гімном карається штрафом або позбавленням волі на строк до одного року» [10].

Зауважимо, що названа глава КК цієї країни складається лише з даної статті. У цілому ж ст. 198 КК Чорногорії виглядає більш гуманною, ніж ст. 349 КК Республіки Хорватія, через наявність у санкції статті альтернативного покарання у вигляді штрафу.

У ст. 270 КК Швейцарської Конфедерації «Посягання на швейцарські національні символи» вказано:

«Особа, яка умисно зриває, пошкоджує або образливо діє по відношенню до герба або прапора Конфедерації або кантонів, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років або грошовому штрафу» [11].

Зазначимо, що кантон – це адміністративно-територіальна одиниця цієї країни. Встановлення кримінальної відповідальності за посягання на символи кантонів зумовлено специфікою державного устрою (Швейцарія – федеративна республіка). Схожі положення, як було встановлено вище, містяться у КК Республіки Казахстан та КК ФРН.

У цілому ж зміст ст. 270 КК Швейцарської Конфедерації є «класичним» для норм, що передбачають кримінальну відповідальність за посягання на державні символи.

Висновки. З огляду на проаналізовані вище норми законів про кримінальну відповідальність зарубіжних країн, можна зробити висновок, що здебільшого вони схожі на ст. 338 КК України, а відмінності, як правило, є незначними та зумовлені певними особливостями тієї чи іншої держави (історичними традиціями, формою державного устрою тощо). Утім, цікавим виглядає досвід окремих країн щодо впровадження до санкцій статей, які передбачають кримінальну відповідальність за наругу над державними символами покарань у вигляді виправних та громадських робіт; запровадження однакових санкцій за наругу над державними символами відповідної країни та символами зарубіжних країн; встановлення як кваліфікуючої ознаки вчинення наруги над державними символами посадовою особою, передбачення кримінальної відповідальності за публічне приниження держави.

Нагадаємо, що санкція ч. 1 ст. 338 КК України передбачає три види покарань: штраф, арешт та позбавлення волі на певний строк.

У період із 2009 по 2018 р. за наругу над державними символами України було засуджено 31 особу. З них 22 особи було засуджено до покарання у вигляді штрафу та п'ять – у вигляді арешту. Ще чотири особи було засуджено, але звільнено від покарання (три – з випробуванням, один – унаслідок акта амністії).

З наведеного випливає, що на практиці суб'єкти злочину у вигляді наруги над державними символами України засуджуються лише до двох видів покарань: штрафу та арешту. Таким чином, суди, ймовірно, вважають, що покарання у вигляді позбавлення волі занадто жорстке, з огляду на ступінь суспільної небезпечності.

Викладені дані в черговий раз свідчать про доцільність зниження максимального строку позбавлення волі за вчинення наруги над державними символами до одного року (за прикладом сусідньої Республіки Польща). Існуюче ж сьогодні покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років пропонуємо передбачити виключно для кваліфікованого складу злочину, наприклад у разі вчинення наруги над державними символами службовою особою (деякі зарубіжні країни вибрали схожий шлях).

Окрім того, як наголошувалося вище, цікавим виглядає запозичення досвіду зарубіжних країн у частині передбачення покарань у вигляді громадських та виправних робіт за поругу над державними символами. Нагадаємо, відповідно до ст. 51 КК України, ці покарання за тяжкістю займають місце між штрафом та арештом, тому в ситуаціях, коли призначення суб'єкту кримінального правопорушення у вигляді поруги над державними символами України штрафу виглядає занадто м'яким покаранням, а арешту – досить жорстким, суди матимуть чудову альтернативу у вигляді засудження такої особи до громадських чи виправних робіт.

Список використаних джерел:

1. Bekendtgørelse af straffeloven. *Retsinformation.dk* : site. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=192080> (дата звернення: 08.01.2019).
2. Strafgesetzbuch (StGB) vom 24. Juni 1987. *Liechtensteinische Landesverwaltung*. URL: <https://www.gesetze.li/konso/1988.037> (дата звернення: 08.01.2019).
3. Кривичен Законик / Јавно обвинителство на Република Македонија. URL: <http://jorm.gov.mk/wp-content/uploads/2016/03/Кривичен-законик-пречистен-текст.pdf> (дата звернення: 08.01.2019).
4. Strafgesetzbuch. *Gesetze im Internet*. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_90a.html (дата звернення: 08.01.2019).
5. Kodeks karny Rzeczpospolita Polska. *Portal informacyjny*. URL: <http://kodeks-karny.org/> (дата звернення: 08.01.2019).
6. Krivični Zakonik. *Paragraf*. URL: https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html (дата звернення: 08.01.2019).
7. Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon. *Zákony pre ľudí*. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300> (дата звернення: 08.01.2019).
8. Türk Ceza Kanunu. Kanun №. 5237. Kabul Tarihi : 26.9.2004 / Türkiye Büyük Millet Meclisi Resmi İnternet Sitesi. URL: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html> (дата звернення: 08.01.2019).
9. Kazneni zakon. *Zákon HR: procisceni tekstovi zakona*. URL: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> (дата звернення: 08.01.2019).
10. Кривични законик Црне Горе. *Paragraf*. URL: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/krivicni-zakonik-crne-gore.html> (дата звернення: 08.01.2019).
11. Schweizerisches Strafgesetzbuch / Der Bundesrat: Das Portal der Schweizer Regierung. URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19370083/index.html> (дата звернення: 08.01.2019).